

ВНЕСОК МИКОЛИ ІВАНОВИЧА ПИРОГОВА У РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджується внесок М.І. Пирогова у розвиток шкільної і позашкільної освіти в Україні у період його діяльності на посаді попечителя Київського навчального округу.

Ключові слова: М.І. Пирогов, духовність, недільні школи, педагогічна практика, Глухівщина.

Пізнання історії вітчизняної освіти неможливе без об'єктивного дослідження педагогічного минулого її регіонів, що вирізнялися упродовж XIX ст. своєю історико-культурною традицією та педагогічною спадщиною визначних особистостей того періоду.

В історіографії розвитку педагогічної думки Чернігівської губернії, до складу якої входило повітове місто Глухів, досліджувалась педагогічна спадщина відомих педагогів Б.Грінченка (М. Веркалець, В. Яременко), Т.Лубенця (О. Дзевєрін, О. Музиченко), С. Русової (Є.Коваленко, О. Сухомлинська). Однак все ще недостатньо вивченими залишаються питання репрезентативного дослідження творчої спадщини педагогів світового виміру, ідеї яких сприяють розвитку національної педагогічної думки.

Сучасна педагогічна думка прагне до синтезу цінних ідей педагогічної спадщини минулого, тому своєчасним є звернення до аналізу і творчого переосмислення філософсько-світоглядних основ педагогічної антропології Миколи Івановича Пирогова (1810-1881), в педагогічному доробку якого важливе місце займають ідеї формування духовної особистості, створення умов для відродження духовності і духовно-морального розвитку та гуманізації школи. Водночас духовність, її формування є вічною проблемою людства і найважливішим завданням сучасної педагогіки. Переосмислення його світоглядних постулатів дозволяє зрозуміти сучасні проблеми освіти і виховання.

Микола Іванович Пирогов – видатний діяч науки, лікар-хірург найвищого гатунку, засновник Військово-медичної Академії, член-кореспондент Петербурзької Академії Наук (1846), професор Дерптського університету (з 1836), Медико-хірургічної академії в Санкт-Петербурзі (з 1841).

У дореволюційний період спадщина видатного педагога досліджувалась у напрямках характеристики і оцінки педагогічної діяльності та його біографії (А.П. Афонський, В.П. Авенаріус, Е.А. Бобров, Н.К. Грунський, А.С. Рождествин, П.Н. Сакулін). Здійснювався також фрагментарний розгляд гуманістичних педагогічних поглядів (А.П.Афонський, Н.К. Грунський, П.Ф. Каптерев, К.Д. Ушинський та ін.).

Характерною особливістю робіт про М.І. Пирогова, опублікованих у дореволюційний період, є позитивне ставлення авторів до його постаті (В.А. Волкович, А.Лебедев, К.Д. Ушинський, А.П. Медведков та ін.).

У радянський час вивчення спадщини педагога продовжувалось у дослідженнях А.Н.Арсеньєва, В.Е.Дем'яненка, М.Д.Жильцова, Г.Е. Жураковського, А.А. Красновського, Е.Н. Мединського, В.З.Смирнова, С.Я. Штрайха та ін.

В Україні значення педагогічних ідей М.І. Пирогова для розвитку освіти досліджували А. Бачинська, І. Бех, О. Горчакова, А. Бойко, Л. Бондар, В. Борисенко, Н. Гупан, Н. Коляда, Ж. Ільченко, А. Нікольська, М. Євтух, К. Потапенко, М. Прищак, у творах яких розглядаються основні напрямки філософсько-педагогічного, антропологічного, культурологічного підходів до системи виховання; акцентується увага на загальнолюдських ідеалах в теорії середньої школи; розглядаються питання значення науки та ролі педагога в навчально-виховному процесі тощо.

Дослідження педагогічної спадщини М.І. Пирогова відбувалось у двох напрямках: належності його праць виключно до російської освітньо-виховної традиції та аналізу творів, у яких діяльність Пирогова розглядається в контексті вітчизняної (української) педагогіки (у період його перебування на посаді попечителя Одеського, згодом - Київського навчального округу).

На наш погляд, значний інтерес представляє дослідження педагогічної діяльності та педагогічних поглядів М. І. Пирогова, які були реалізовані ним у освітній діяльності упродовж перебування на посаді попечителя Київського навчального округу, до якого входила Чернігівська губернія.

«Прибуття Миколи Івановича до Києва, – згадує сучасник, інспектор другої Київської гімназії М. Чалий, – нічим особливим в Київському навчальному округу не було ознаменовано. З приводу його приїзду не було ні особливих приготувань до його зустрічі, ні мундирних представлень новому начальнику» [7, 68]. Чалий у своїх спогадах підкреслював простоту і скромність попечителя, до якого, попри високий чиновницький ранг, міг прийти директор гімназії, професор, учитель, студент в будь-який час і він до усіх ставився однаково.

Призначення Пирогова на посаду попечителя у 1858 р. давало надії на добрі перспективи розвитку освіти в Чернігівській губернії. Із приходом М.І.Пирогова як попечителя з 1860 р. в Чернігівській губернії розвиток шкільництва стає динамічним: зростає число шкіл (їх нараховувалось 200), у 1861 р. навчалось 12500 учнів губернії, з них 1541 дівчина.

Відомості про перші школи у селах Глухівського району датуються початком XIX ст. У 1847 р. О.М.Маркович, відомий історик, етнограф,

фольклорист заснував школу в с. Сваркове, з гарною бібліотекою, яка знаходилась в його маєтку. В монастирі Глинська пустинь також була заснована школа (в ній навчалися хлопчики із сіл Шалигиного та Соснівки). З 1860 року в с. Соснівці відкрилася церковно-парафіяльна школа.

М.І. Пирогов, керуючи освітою, намагався зреалізувати ідею спеціальної теоретичної і практичної підготовки вчителів, втілюючи її в життя. Ним було прийнято рішення про наближення університетської освіти до школи, надання їй практичної спрямованості. З 1 січня 1859 року була запроваджена педагогічна практика, яку слід було проходити наприкінці навчального року [5, 380].

М. Пирогов у листі до І.В. Бертенсона згадував про своє призначення попечителем в Київський навчальний округ: «Вскоре, как я и предвидел в объяснениях моих с министром, начались столкновения моих убеждений со взглядами других властей за свободу мысли и слова в делах научных и общественных; случилась и перемена министра, где предложено было другое место, попечителя Киевского, в самое критическое время, в начале развития Польского восстания. В Киеве выпали на мою долю новые трудности и столкновения...» [4, 191]. Пирогов відразу ж почав перебудовувати діяльність педагогічних рад гімназій і повітових училищ. Крім того, він затверджує разом з членами спеціального комітету проект педагогічної семінарії і «Правила педагогічних вправлянь для кандидатів на учительські посади», адаптуючи їх до кожної спеціальності і напрямку підготовки. «Безпрактичного досвіду в методах викладання, без вправлянь у викладанні, що адаптуються до віку його майбутніх учнів, молодий учитель, як би ґрунтовно не вивчав свій предмет, не може бути хорошим викладачем» [2, 186]. Згодом для міських училищ учительські кадри почали готувати в учительських інститутах. Перший з них було відкрито 1874 р. у Глухові.

Значну роль в організації і відкритті перших недільних шкіл в Україні також відіграв М.І. Пирогов. Перші школи були відкриті в приміщеннях Києво-Подольського дворянського і Київського повітового училищ – на вихідні і святкові дні – з 10 годин ранку і до 2-х годин дня. У них викладалися Закон Божий, слов'янська і російська граматики, письмо і арифметика. Меценати, які підтримували цю благородну справу, робили пожертви для придбання навчальних посібників, таблиць та іншого шкільного приладдя. Після відкриття чоловічих недільних шкіл були відкриті такі ж школи для жінок. У своїй статті «Воскресные и праздничные школы для ремесленного сословия» (1859 р.) Пирогов зауважує: «Бажано, щоб гарний приклад не залишився без наслідування у директорів округу» [1, 395].

Ідея недільної школи була запозичена на Заході (Остзейська провінція Німеччини), де, як згадував

Пирогов, такі навчальні заклади «існували вже давно» [1, 394]. М.І. Пирогов був добре знайомий з функціонуванням недільних шкіл в Данії, Німеччині, але, на переконання педагога, там вони виконували скоріше функцію прикраси, були предметом розкоші, а в Росії недільні школи були необхідними. У 1863 р., коли Пирогова вже звільнять з посади попечителя Київського округу, про школи він напише так: «За впровадження недільних шкіл узялися першими малороси, ревні шанувальники Куліша та Шевченка, кращі учні професора Павлова» [1, 394]. Для нього недільні школи були найдієвішим засобом поширення освіти серед народу.

Попечитель займався і збиранням коштів на користь недільних шкіл, і весь час доводив необхідність просвітницької роботи серед дітей робітників і простих людей. Йому глухівчани мали б завдячувати за ініціативу і підтримку щодо відкриття у місті Глухові Чернігівської губернії першої недільної школи (1860 р.). Навчання в ній відбувалося безкоштовно. Проіснувала вона лише два роки і була закрита через відсутність належного фінансування.

В одному із листів до генерал-губернатора І.І. Васильчикова, який Пирогов назвав «Про нагляд за недільними школами», повідомлялось таке: «... Всі недільні школи відкриті для бажаючих відвідувати їх, і таким чином вони знаходяться під контролем кожного відвідувача...» [3, 409].

Будучи попечителем Київського навчального округу, М.І. Пирогов продовжував турбуватися про покращення навчальної і виховної роботи в школах («Задачи учителя в школе», «Образование и воспитание», «О наглядном обучении», «О педагогических сонетах» та ін.). У низці циркулярів і статей він давав конкретні і обґрунтовані поради щодо обов'язкового застосування наочності в поєднанні з усним словом учителя, особливо у дітей молодшого шкільного віку. Особливо підкреслимо вимогу з його боку для вчителів недільних шкіл на території України здійснювати навчальний та виховний процес рідною мовою дітей (хоча, зауважимо, сам Пирогов був росіянином). Ураховуючи те, що підручників для недільних шкіл, написаних українською мовою, було дуже мало, видатні діячі вітчизняної культури та освіти відгукнулися на цю проблему. С. Сірополько в «Історії освіти в Україні» напише про ці події так: «Поширення недільних шкіл на Україні так захопило Т. Шевченка, що восени 1860 року заходився він складати буквар...» [6, 399]. Тоді ж з'являються перші шкільні підручники українською мовою: «Буквар южнорусский» Т. Шевченка (1861 р.), спеціально написаний ним для недільних шкіл, арифметичні збірники Степовика, Кониського та ін. М. Костомаров широко ставить справу видання

українських шкільних підручників. У зв'язку з ростом шкільної справи в земських губерніях, різні земства домагалися права зробити українську мову викладовою.

Гімназії діяли також в Охтирці, Лебедині, Глухові. Створювалися навчальні заклади й для дівчат. Жіночі гімназії та прогімназії існували в Глухові, Ромнах, Охтирці ще в першій половині XIX ст.

Є підстави думати, що освітній рух, його своєрідний вибух на теренах України на початку 60-х років XIX ст., багато в чому завдячує особі Миколи Івановича Пирогова.

Посилання

1. Пирогов Н.И. О воскресных школах / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953. – 751 с. – С. 307-309.
2. Пирогов Н.И. О подготовке учителей для уездных и приходских училищ / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
3. Пирогов Н.И. Об открытии в Киеве воскресных школ для рабочего и ремесленного класса (И.И. Васильчикову) / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
4. Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспоминания / Н.И. Пирогов. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. – 228 с.
5. Пирогов Н.И. Университетский вопрос. / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
6. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
7. Чалий М. Вторая Киевская гимназия // Киевская старина. – 1900. – Т. LXX. – Июль-август. – С. 68.

Заремская Н.И. Вклад Николая Ивановича Пирогова в развитие школьного образования в Украине.

В статье исследуется вклад Н.И. Пирогова в развитие школьного и внешкольного образования в Украине в период его деятельности попечителем Киевского учебного округа.

Ключевые слова: Н.И. Пирогов, духовность, воскресные школы, педагогическая практика, Глуховщина.

Zaremska N.I. Mykola Ivanovych Pyrohov's contribution to the development of education in Ukraine

M.I. Pyrohov's contribution to the development in school and after-school education in Ukraine in the period of his activity as the curator of the Kyiv school district is examined in the article.

Key words: M.I. Pyrohov, spirituality, Sunday schools, pedagogical practice, Hlukhivshchyna.

21.03.2013 р.

УДК 94 (477.44) «18»: 930.25 Г. Добржанський

Г.Д. Казьмирчук

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ, ЗАМОВТЕ СЛОВО ЗА ВЧИТЕЛЯ КАЛЬНИЦЬКОГО ОДНОРІЧНОГО МІНІСТЕРСЬКОГО СІЛЬСЬКОГО УЧИЛИЩА ГРИГОРІЯ ДОБРЖАНСЬКОГО

Нововиявлені архівні й опубліковані документи розкривають життєвий і суспільний шлях вчителя Кальницького сільського Міністерського училища, висвітлюють його педагогічну діяльність.

Ключові слова: архіви, вчитель, міністерське училище, гімназія.

Людина й вічність, життя і мить – найважливіші історіографічні проблеми вітчизняної історії. Окремі люди немов метеорити пролітають перед стороннім глядачем і практично нічого не залишають для нього й в ньому. Інші, заховавшись у життєвих нетрях, пізніше раптово проявляються в архівних манускриптах. Той, хто попадає на їхні скрижалі, при своєму миттєвому житті, навіть не здогадуються, що окремі сторони його життя й діяльності були зафіксовані на папері та збереглися в актосховищах, що його діяльність мала певний вплив на розвиток соціуму. Там вони лежать й чекають, чекають з надією, що колись вони являться на світ, стануть основою для роздумів над питанням розвитку родоводу окремої людини, зокрема молодого педагога, який більше чотирьох років працював у Міністерському однокласному сільському училищі села Кальника у 1887-1891 рр.

Хто був першим учителем кальницького однокласного сільського Міністерського училища – невідомо. У 1887 р., як свідчать наявні документи, в Кальнику з'явився Григорій Павлович (Карлович) Добржанський. Він народився 25 січня (хрещений 31.01.) 1862 р. у с. Чагові Липовецького повіту Київської губернії в дворянській православній сім'ї Карла Казимировича й Олександри Гаврилівни. Хрестив його у Миколаївській церкві священник Антон Кислиевич. Хрещеними батьками були «колезький реєстратор Антон Іванович Тичинський і дворянка Ганна Федорівна Д., Людвіга Заржицького дружина» [9, ф. 127, оп. 1012, спр. 3435, арк. 1551 зв.-1552].

Григорій Карлович Добржанський закінчив чотирикласне Липовецьке повітове училище, отримав звання «сільського народного учителя», в службі з 21 вересня 1882 р. Він попрацював в училищі с. Кальника чотири роки. За роки його вчителювання в селі навчив читати й писати 182 хлопчика та 49 дівчаток, з них у 1890 р. отримали документ про закінчення навчання тільки 6 хлопчиків [7, 117]. Вчитель також навчав дітей співу і керував хором, який у 1889-1890 рр. відвідували 15 хлопчиків [8, 168]. Цей хор співав у церкві під час святкових богослужінь.

Історіографія проблеми незначна. Вона зараз знаходиться у зародковому стані. У 60-70-х роках XX ст.